

собор відбувся в Нікеї в 787 році, а Велика схизма, тобто розкол християнства на католицизм та православ'я, лише у 1054 році. Тому вважаємо, що ця думка Малишевського є доцільною. Наші колеги мистецтвознавці, також цікавляться взаємозв'язком та коренями цього звичаю. Петро Кузенко вбачає в українських придорожніх хрестах тісне сплетіння місцевих давньоукраїнських тенденцій із проявами західноєвропейської, передусім польської культури [7]. На думку польської дослідниці Ганської, спільним для обох сусідніх культур є те, що і у поляків, і в українців придорожні хрести встановлювалися як обереги [8, 137]. Помилково вважали цю традицію виключно римо-католицькою і чиновники. За Синодальним наказом від 1732 року, що забороняв скульптуру, яка ніби проникла в Росію з Польщі, знищувалися і „фігури”, передусім на Волині, особливо після придушення антиросійського повстання 1831 року [9, 186].

З придорожніми хрестами також нероздільно пов'язане поняття „обрік” – дар або певна обіцянка, яка дається людиною задля збереження здоров'я, життя, миру або з метою зміни свого життя на краще. Іноді саме встановлення хреста слугує „оброком”: „Якось смерть за смертю і люди, щоб уже обрєктися на здорове, щоб не вмирили так, не помирили люди вирішили новий поставити хрест” (записано автором в с. Прикладчики Зарічненського р-ну Рівненської обл.), „во время войны це такой обрік давали перед Богом – ставили хрести, щоб оця деревня, бо ж ходили і як вони колись казали бульбашину, шото вночі ходили з лісу, то щоб оберегав деревню” (записано автором в с. Соломир Зарічненського р-ну Рівненської обл.), „і холера була, всякая разна хвороба була. Важка така, шо людина не могла пережити. І ставляли оброки, крести, їздили, за ніч в мене в хаті робили он де. Брали льон, прали еті нитки і до дне, щоб направи і того і основали і щоб виткали і до дня щоб креста зробили, щоб креста зробили і повисили. І так було, шо прали, і ткали, і креста зробили і до дня повисили, і хвороба прикрилася” (записано автором в с. Нобель Зарічненського р-ну Рівненської обл.).

На закінчення зазначимо, що придорожній хрест, якому належить важливе значення в розглянутому середовищі, має передусім захисну функцію і спрямований на захист певного соціуму від різних категорій небезпеки. Часто хрести виконують і комунікативну функцію, об'єднуючи громаду задля досягнення спільної мети. Кожен елемент хреста, наприклад, напис, також має запобіжну функцію і відвертає будь-які несприятливі для громади події, наприклад, епідемії, війни [10, 351]. Крім того, з „крижем”, пов'язані вірування, традиції та обряди, що свідчать про значне місце придорожнього хреста в повсякденному житті поліщуків та волинян. Зауважимо, що, безперечно, дослідження цієї теми потребує продовження і розширення ареалу вивчення.

1. Малишевский Ив. *О придорожных крестах* // Труды Киевской Духовной Академии. – Т. 3. – Киев, 1865. Отд. отт.

2. Волков Ф. *Старинные деревянные церкви на Волини* // Материалы по этнографии России. – Т. 1. – СПб., 1910.

3. Дяків В. *Прояви народної релігійності українців в умовах більшовицької окупації початку 1920-х років* // Вісник Львівського університету / Серія філологія. – 2010. – Вип. 43.

4. Нагорнюк О. *Народна топографія* // Етнокультура Рівненського Полісся / Упор. В.П. Ковальчук. – Рівне: ПП ДМ, 2009.

5. Ігнатенко І. „Фігури” та оброчні хрести у духовній культурі українців Полісся (на польових етнографічних матеріалах) // Етнічна історія народів Європи: Зб. наук. пр.: – К., 2009. – Вип. № 30.

6. *Державний архів міста Києва*. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр. 6.

7. Кузенко Петро. *Ладшафтні хрести України та Польщі: до питання взаємозв'язку традицій* // Україно-польські культурні взаємини. – Вип. 2. – К. 2008.

8. Ганская О. *Народное искусство Польши*. – М., 1970.

9. Теодорович И.Н. *Волинь в описании городов, местечек и сел. Староконстантиновский уезд*. – Почаев, 1899.

10. Budge, E. Wallis. *Amulets and Superstitions*. Dover, 1978.

О.М. Новікова

СІЛЬСЬКІ ЖІНКИ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ В ОСВІТЯНСЬКИХ ПРОГРАМАХ 30-Х РР. ХХ СТ.

Аналіз історіографії, задекларованої у назві теми, показав нерівномірність у висвітленні проблеми „жіночого питання” в 1930-х рр. у науковій літературі. В 1930 – 1980-х рр. проблеми жінок дослідники висвітлювали епізодично, в контексті становища селянства загалом [1-2]. Серед сучасних досліджень, які з'явилися в незалежній Україні та на терені пострадянських країн, порушена проблема розглядається фрагментарно, в розрізі інших питань [3-5]. Отже, загалом освітній рівень селянок спеціально не вивчався, що і зумовило підготовку представленої розвідки. Автор поставив за мету на основі аналізу архівних даних, періодичних видань 1930-х рр., опублікованих документів, наукових праць дослідити охоплення освітянськими програмами сільського жіноцтва УСРР/УРСР в 1930-ті рр. та його результати.

Напередодні революційних подій 1917 р. 72,1% населення України було неписьменним, на селі такий відсоток складав 84,5. Не більше 8% жінок мали лише елементарну грамотність [6, 26]. Під час „культурної революції” з кінця 20-х рр. ХХ ст. необхідність ліквідації неграмотності населення була цілком усвідомлена як партійними та державними органами, такі широкими колами громадськості. Нова пореволюційна реальність та завдання народногосподарського життя вимагали якісних зрушень у соціокультурних характеристиках людей. Країна потребувала кваліфікованих працівників для промисловості та сільського господарства.

За даними, якими оперувала Комуністична партія України на Х з'їзді в листопаді 1927 р., за п'ять років у боротьбі з неписьменністю в УСРР було ліквідовано безграмотність у 2 млн. населення, ураховуючи 700 тис. жінок. У місті відсоток письменних зріс майже в 2 рази – з 42 до 70%, а на селі майже у 3 рази – до 50%. Однак ще залишалося 5 млн. неписьменних, серед яких 3,5 млн. становили жінок [7, 503].

Засвідчені радянською статистикою дані, фіксували суттєве відставання сільського населення, а особливо жіночого, за рівнем освіти від міського. У часи, коли нова влада піднімала країну з руїн, впроваджувала політику індустріалізації, колективізації та мала за мету створення нового суспільства, жінка перетворювалася на необхідний трудовий ресурс. Нові соціальні ролі, визначені правлячою партією,

потребували від жінки відповідних якостей. За таких умов освіченість ставала одним із тих важливих показників, що мав гарантувати зростання громадської та трудової активності сільських жінок.

Однак зазвичай жінці поважного віку непросто було віднайти вільний час для навчання, особливо складно було відірватися від дому для здобуття освіти чи підвищення кваліфікації поза межами рідного села. Її тримали родина, зайнятість у господарстві, виконання домашніх обов'язків та й відсутність віри у можливість соціального зростання [5, 22]. Історично сформована поведінка селянки на перших етапах ліквідації неграмотності викликала навіть страйки і серйозний спротив: „... не хотілося їм учити літер. Сорочки полатати ніколи, а тут під старість „літер” учи”, – йшлося в одному з популярних просвітницьких видань кінця 1920-х рр. [8, 62].

Саме для такої категорії жіноцтва проводилася значна за обсягами робота вчителями сільських шкіл, які на громадських засадах організовували вечірні школи для колгоспників. У 1935 р. таких шкіл по українським селам нараховувалося 771, в 1939 р. – 806. Заняття проводили щоденно у вільний від роботи час. Часто вчителі виїздили для викладання навчального матеріалу в обідню перерву на поля. У переліку занять були математика, українська, російська і німецька мови, література, географія, історія, біологія. В таких школах було 3 курси, які відповідали 5, 6, 7-му класам. Шкільництвом було охоплено значну частину сільського населення. Лише у Вінницькій області в 1937 р. офіційні джерела нараховували 140 шкіл для дорослих, в яких навчалось близько 9 тис. осіб [2, 56].

Голови і правління колгоспів були зобов'язані забезпечити школи неписьменних і малописьменних приміщеннями, освітленням, облаштуванням (столами, лавками або партами, класними дошками). Для навчання використовувалися будівлі початкових шкіл, клубів, червоних кутків, хат-читалень, а також правління колгоспів, сільрад у неробочі години. Часто використовувалися церкви і приватні будинки [9, 387].

У боротьбі з неписьменністю гостро відчувалася потреба в підручниках, передусім не вистачало букварів з відповідним політичним змістом. Відредаговані абетки побачили світ у 1923 р. російською мовою. Невдовзі їх переклали українською, проте їхня кількість була недостатньою. У зв'язку з цим навчання проводилося за текстами газет та журналів. Найчастіше в освітньому процесі використовувалася газета „Геть неписьменність!”. Для селян, що лише нещодавно навчилися грамоті, до 1939 р. спеціально випускався разом з газетою „На допомогу навчанню” додаток – „Селянська газета”. У ній друкувалися великим шрифтом і зрозумілою для початківця-читача мовою матеріали про життя країни, надавалися практичні поради з питань, що мали цікавити селян. Подібні сторінки були і в журналі „Селянка України” [2, 100; 8, 67].

Згідно рішень КП(б)У, „остаточна ліквідація неписьменності” на селі мала завершитися до 1 травня 1925 р. Однак здобуття елементарної грамоти активно тривало в Радянській Україні і в 1930-х рр. Так, на 1934 – 1935 н.р. було заплановано охопити школами середньої освіти по селам України 2 млн. неписьменних і малописьменних осіб [1, 230-231]. У результаті вжитих заходів, згідно з даними Всесоюзного

перепису населення 1937 р., в УРСР 85,6 % мешканців вважалися грамотними (1926 р. таких було 52,6%). За даними Всесоюзного перепису 1939 р., у Радянській Україні письменних жінок на селі було вже 78,5% [10, 15].

Сповіднювали навчання жінок в закладах лікнепу та знижували його результативність короткий термін освітніх заходів, нерегулярність відвідування занять, спричинені значним рівнем завантаженості жінок у домашньому господарстві, сезонності праці, і, що мало особливе значення для жінки, антирелігійністю навчальної програми. Багатьох відштовхували від навчання примусові методи залучення до знань.

Важливим напрямом в охопленні освітянською програмою селянок стала підготовка з 3-поміж них спеціалістів народного господарства. Різноманітні школи, районні, обласні, Всеукраїнські курси готували голів колгоспів, бригадирів, працівників масових кваліфікацій та технічних кадрів – трактористів, комбайнерів, шоферів, машиністів тощо.

Цікавим є той факт, що, незважаючи на суворі вимоги до кадрів курсисток і покладені на них сподівання, траплялися випадки направлення на навчання безграмотних кандидаток. „Недостатня грамотність,” – як йшлося у 1934 р. у журналі „Колгоспниця України”, – „малописьменність не може бути причиною, щоб ... не послати вчитися. Іноді малописьменна колгоспниця чудово може організувати якусь роботу” [11, 1].

Найчастіше програма таких курсів складалася з декількох дисциплін, з яких лише дві були загальноосвітні – математика і українська мова. За основу навчання покладалася політична грамотність – „азбука Ленінізму”, соціалістична перебудова сільського господарства, питання фінансової політики, національно-культурне радянське будівництво [12, 20].

Для популяризації серед сільського жіноцтва освітянських програм було прийнято ряд постанов і рішень ЦК КП(б)У, які гарантували забезпечення курсанток на час навчання гуртожитками, їжею, канцелярським приладдям. Спеціальною постановою Наркомзему колгоспи зобов'язувалися фінансово утримувати курсанток та нараховувати на час їх навчання трудові [13, 4-5; 14, 227].

Однак рекомендаційні пропозиції та рішення керівних органів не завжди втілювалися в життя. Здобувачі освіти часто скаржилися на відсутність нормальних умов навчання, невиконання колгоспами зобов'язань щодо фінансового утримання, неправильне, а подекуди і повністю відсутнє, нарахування трудових [15, 236-237].

Значним гальмівним чинником у відрядженні жінок на навчання ставали їхні родини. Селянки часто покидали навчання, отримавши недостовірні звістки від своїх батьків, чоловіків про смерть дітей, заочне розлучення або погрози фізичної розправи, побиття. Такі факти були непоодинокими. Не могли зарадити тому навіть заведення кримінальних справ [12, 20].

Контролюючі органи регулярно констатували недобір курсанток. Така ситуація спостерігалася не лише на районному чи обласному рівнях, але й на республіканському. Так, у 1931 р. на Всеукраїнські курси жіночого активу передбачалося провести набір 250 осіб. Однак на навчання прибуло лише 194 жінки, з них завершили навчання – 184 особи [12, 19].

Окрім підготовки активу для заміщення керівних посад у колгоспах, було започатковано професійне навчання жінок. Лише на зимовий період 1933-1934 рр. ставилося питання про підготовку 19 тис. трактористів, 4,4 тис. бригадирів-трактористів, 13,6 тис. водіїв, 7 тис. комбайнерів, 970 дільничних механіків, 300 інструкторів-комбайнерів [16, 3].

У 1934 р. було оприлюднено постанову Раднаркому України та ЦК КП(б)У про проведення набору десяти тисяч кращих колгоспників і колгоспниць до сільськогосподарських ВНЗ і технікумів. Програма так і отримала назву „10 тисяч”. Набір проводився на спеціальності агронома, зерновика, агронома-буряківника та інших технічних культур (льон, конопля, бавовник, тютюн), агронома городніх культур, зоотехніка, ветеринара [17, 24].

До майбутніх студентів висувався ряд обов'язкових вимог – ведення активного громадського життя, належної освітньої підготовки в обсязі знань не менше чотирирічки. Під час набору планувалося заповнити колгоспницями до 25% місць у сільськогосподарських вищих навчальних закладах та до 30% – у технікумах. Кожна область отримала лімітовану кількість місць, на які мала направити колгоспниць на навчання [17, 24].

Однак у більшості випадків план набору сільських жінок до навчальних закладів не виконувався. В деяких районах відправляли всіх, хто виявив бажання, або до курсантів зараховували лише чоловіків і жодної жінки. Були випадки, коли взагалі нікого не було відправлено, або відбиралася недостатня кількість осіб [18, 186]. Так, наприклад, Вищий комуністичний сільгоспуніверситет ім. Артема восени 1934 р. прийняв на навчання 424 особи. Із них мало бути 106 колгоспниць, а насправді у списках зарахованих до навчання жінок-студенток значилося лише 33 особи [19, 54-55].

Партійні та радянські органи кваліфікували недобір жіночого контингенту в навчальні заклади як зрив виконання важливого партійно-політичного завдання. Однак місцеві власті, очевидно, були неспроможні його виконати в наслідок відсутності необхідної кількості бажаючих вчитися. Як результат недобору претендентів на навчання, програма десятитисячників була перейменована на „6 тисяч”, а пізніше – на „5 тисяч” [18, 216].

Отже, у 1930-ті рр. було проведено значну роботу для подолання неписьменності та зростання професійної підготовки жіночого населення українського села. Освітня політика проводилася передусім з урахуванням народногосподарських завдань держави. Жінки розглядалися як необхідний трудовий і кадровий ресурс для вирішення проблем економічного розвитку. Однак, незважаючи на вжиті заходи, називатися країною всезагальної освіченості Радянської України в 1930-х рр. було зарано. Показники просвітницької кампанії були далекими від запланованих. Відсутність належної матеріально-технічної бази, брак педагогічних кадрів, значний рівень завантаженості жінок у підсобному господарстві, соціально-психологічна неготовність жіноцтва до навчання і примусова участь у навчальному процесі спричиняли низьку якість освіти. Водночас неможливо заперечувати наявність прогресивного соціального аспекту ліквідації неграмотності сільської жінки, помітних позитивних зрушень у підвищенні її соціального та професійного

статусу, наданні можливостей отримати освіту і спеціальність, значно розширити кругозір та коло інтересів.

1. *На фронті культури*. – К.: Радянська школа, 1935.
2. Ключко В.Ф. *Культурное строительство в советской деревне в годы второй пятилетки (1933 – 1937)*. – М.: Госкультпросветиздат, 1955.
3. Кукса Н.Г. *Культурно-освітній розвиток українського селянства в період українізації: автореф. дис. ... канд. істор. наук*. – Черкаси, 2005.
4. Сатицька О.М. *Сільські жінки в умовах підготовки та проведення суцільної колективізації (1928 – середина 1933 рр.)*: автореф. дис. ... канд. істор. наук. – Луганськ, 2007.
5. *Розвиток жіночої активності на селі*. – Ч.: Думка, 2005.
6. *Звіт Всеукраїнської ради профспілок України (1926-1928). До 4 з'їзду профспілок України*. – Х.: 1928.
7. *Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. 1918-1941*. – К.: Політвидав України, 1976. – Т.1.
8. Кравченко О. *Селянка в колгоспах*. – Харків: Радянський селянин, 1929.
9. *Народное образование в СССР. Сборник документов 1917-1973 гг.* – М.: Педагогика, 1974.
10. *Женщины Украинской ССР: Краткий статистический справочник*. – К.: 1983.
11. *Підготуємо колгоспні кадри, розгорнемо масове агротехнавчання // Колгоспниця України*. – 1934. – № 22.
12. *Жінок-активісток на керівну роботу в сільради // Червоне село*. – 1931. – №8.
13. *Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України)*. – Ф.1. – Оп. 20. – Спр. 6550.
14. *Державний архів Черкаської області*. – Ф. 2113. – Оп. 1. – Од. зб. 30.
15. *ЦДАГО України*. – Ф.1. – Оп. 20. – Спр. 6451.
16. *Резолюції об'єданого пленуму ЦК і ЦКК КП(б)У. Підсумки 1933 сільськогосподарського року і завдання підготовки весняної сівби // Колективні лани бурякосіяння*. – 1934. – №1.
17. *Кращих перевірених ударників – до вищів та технікумів // Колгоспний активіст*. – 1934. – № 8.
18. *ЦДАГО України*. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 6451.
19. *ЦДАГО України*. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 6450.

В.А. Рубин

ПАМ'ЯТНІ МЕСТА І СООРУЖЕННЯ ВОСТОЧНОГО ОРЕНБУРЖЬЯ В РАКУРСЕ ГОСУДАРСТВЕННОЇ СОЦІАЛЬНОЇ КУЛЬТУРНОЇ ПОЛІТИКИ

Президент Російської Федерації Д.А. Медведев, виступаючи на засіданні Російського організаційного комітету „Победа”, а також в посланнях Федеральному собранню неодноразово говорив про те, що воєнно-меморіальна робота має особове значення, відповідальність за це лежить на регіонах і органах місцевого самоуправління.

Актуальність комплексного історичного дослідження воєнно-меморіальної культури Оренбурзької області обумовлена відсутністю обобщаючих трудов по данному вопросу. Указаний пробел в регіональній історіографії був підтверджений в ході двох відкритих конкурсів наукових досліджень, в результаті яких автор статті став отримувачем гранта Правительства Оренбурзької